

pravdy“ (KATA ALETHES HE PSEUDOS) a „podle nahodilosti“ (KATA SYMBEBEKOS). Je tedy zcela na místě otázka, v čem jsou spojeny tyto čtyři způsoby tázání, v čem tkví jejich jednota, jejich společenství. I Heidegger se oprávněně táže, zda také mezi těmito čtyřmi způsoby výpovědi o „jest“ platí vztah analogie či nikoli. Pokud by platil, pak je nutno se tázat dále, který ze čtyř způsobů je vůdčí tak, aby ostatní vůči němu byly analogické. Je možné i v tomto případě uvažovat stejně jako uvnitř „schématu kategorií“? Lze hovořit o tom, že i zde je jakási „přirozenost“, která je sebeurčující a samostatně trvající, a proto vládnoucí, k níž ostatní zaujímají vztah odpovídání? Heidegger konstatuje, že se bohužel v Aristotelových textech nenacházejí žádné jasné odpovědi. Vše je temné. Velký interpret aristoteléské filosofie se dokonce domnívá, že Aristotelova „analogie bytí“ (Analogie des Seins) nejen nepředstavuje řešení otázky po bytí, ale navíc není ani vhodným fundamentem pro vypracování takové otázky. Pokládá celou koncepci za jakousi „aporii“ (složitou a temnou), v níž uvázlo jak antické myšlení, tak i následný pohyb filosofie, který na ně navázal.

Není nutné ukvapeně souhlasit s tímto razantním závěrem. Nicméně je třeba mu přiznat pádnost a relevanci. Je v tom skryt jistý paradox. V aristoteléské filosofii se ontologizující myšlení dočkalo uceleného tvaru a pevné fixace v tzv. první filosofii, v rámci které jsou analyzovány základní ontologické problémy. Ani ustavení takto specializovaného typu lidského vědění však nevedlo ke zvládnutí tajemství „jest-býti-bytí“.

III. kapitola

Středověké metafyzické variace

A. Plotínos aneb o Jednom

Motto:

„Když se věcem odejme jedno, které se o nich vypovídá, již nejsou.“

Plotínos

Do oblasti ontologické problematiky se řecké myšlení prodíralo různými vstupy. Aristotelovou zásluhou dokonce explicitně tuto oblast vymezilo jako sféru tzv. první filosofie (HE PROTE FILOSOFIA). Již jsme si naznačili, že tyto vstupy (včetně aristoteléského) nepředstavují vyřešení tajuplného problému „jest-býti-bytí“, ač jistě jejich autoři takové ambice měli. Jsou to spíše „bezdné propasti otázek“ a „do široka rozevřené hlubiny problémů“. Podobné charakteristiky lze vztáhnout i na platónský pokus o prozkoumání základních struktur vztahu „Jedna“ a „jest“, stejně jako na aristoteléské úsilí směřující k vypracování „analogie bytí“. Nejinak tomu bylo i v případě jiných vlivných antických přístupů - herakleitovského myšlení, atomismu, stoicismu a dalších. Právě tím nabylo řecké filosofování neobyčejně iritující a inspirující charakter.

První kroky k vyrovnání se s tímto myšlenkovým dědictvím byly učiněny již v helénské době. V této nesmírně dynamické, vnitřními konflikty a výboji poznamenané době se na scéně duchovního vývoje objevují postavy a osobnosti, které reprezentují mimo jiné ty názorové proudy, v jejichž rámci se opět zkoumají zásadní ontologická témata - téma jsoucího, bytí, Jedna atd. Tyto proudy jsou na jedné straně výrazně ovlivněny prvky souvisejícími s povahou období helénismu (například šířící se vliv židovského a orientálního myšlení) a na straně druhé i nástupem do budoucna rozhodujícího a určujícího duchovního hnutí - křesťanství.

Mezi novými proudy pozdně starověkého a raně středověkého myšlení zaujímá pozoruhodné místo novoplatónismus. Pokusme se proto přiblížit si myšlenkový svět zřejmě nejznámějšího novoplatónika Plotína z hlediska té problematiky, která nás přednostně zajímá - problematiky ontologizujícího myšlení.

Plotínovy úvahy o tom, že něco jest (že věci jsou), oscilují především kolem problému zachycení, uchopení prvního principu toho, co jest, tj. takového principu, který nějaké „jsoucí něco“ zakládá ve všech ohledech včetně toho nejdůležitějšího - totiž ohledu „jest“. Maximální důležitost takové snahy se projevuje v tom, že Plotínos hledá vskutku princip všech možných ohledů, který proto sám nemůže být žádným z nich. Musí se jim vymykat, být na nich nezávislý. Platí to o všech ohledech a tedy i o ohledu „jest“. Aby nějaký princip mohl být v tomto směru uznán (tj. uznán jako princip, který již nejstarší řečtí myslitelé nazývali ARCHÉ), musí „být mocen přítomnosti u ostatních věcí“, aniž by s nimi byl jakkoli smísen - není možný jeho „výměr ani poznání“, je „mimo jsoucnost“.¹⁾ V takovém radikálním protipostavení principu vůči tomu, čeho je principem, zřejmě využívá Plotínos (jako novoplatónik) starší myšlenky Platónovy, podle které „existuje“ něco, co „svou důstojností a mocí o mnoho převyšuje hranice jsoucnosti.“²⁾ (U Platóna je toto „něco“ Dobro.)

Plotínos uvažuje o hledaném principu podobně. I pro něj má pochopení všech ohledů toho, co jest, východisko právě v takovém principu. Vždyť celá věc spočívá v tom pochopit „něco jsoucího“ (nějaké či obecně vzato jakékoli jsoucnost) jako vzešlé z principu, který transcenduje vše, co jest, tak radikálně, že může být, resp. je mocen být u jakéhokoli jsoucnosti ve všech jeho možných ohledech. Vše, co jest, jest proto, že je „stopou“ takového principu. „Bytí je stopou ...“³⁾ Jaké to má důsledky? Jestliže vše, co jest, je „stopou“ principu, je člověku bezprostředně dostupná pouze tato „stopa“ principu a nikoli princip sám. Proto Plotínos tvrdí: „Ale ty nehleď naň (na onen princip) skrze jiné věci, jinak spatříš jen jeho stopu, nikoli však jej, spíše uvažuj, jaký asi jest, že lze jej pochopit sám

- 1) Plotínos: Enneady V,4,1, cit.dle čes.překl. Plotínos: O klidu, přel.P.Rezek, Rezek Praha 1997, str. 13 - 15
- 2) Platón: Ústava, 509 b, cit.dle čes.překl. Platón: Ústava, Svoboda-Libertas Praha 1993, str. 311.
- 3) Plotínos: Enneady V,5,5,13, cit. dle W.Beierwaltes: Platonismus a idealismus, Oikumené Praha 1996, str. 29.

o sobě, čistý, s ničím jiným nesmísený a že na něm má vše účast a přece nic ho v sobě neobsahuje, zajisté žádný jiný není takový princip a přece musí být nějaký takový.“¹⁾

Skutečným principem s takovými charakteristikami je pro Plotína „Jedno“ (HEN). My již víme²⁾, že stejně radikálním způsobem pojednal Platón Jedno v první hypotéze zkoumané v dialogu Parmenides. Naskytá se proto otázka, k jakým závěrům o Jednu (pochopeném v pozici dominujícího principu) dospěl Plotínos a to zejména v poměru k „jest“ (bytí-bytí).

Podle Plotína nelze Jedno a bytí ztotožnit. Důvody pro to jsou následující: „Jest“ (a tedy bytí-bytí) by porušovalo jednoduchost Jedna. Proto nemůže platit teze, že jest Jedno.³⁾ V čem však je jednoduchost narušena? Plotínos poukazuje na to, že „bytí samo je v sobě mnohé“⁴⁾. Prvním a zásadním výkazem této mnohosti je „jinost“, kladená tezí „Jedno jest“.⁵⁾ „Jest“ je jiné než Jedno, odlišuje se od Jedna svou mnohostí, a proto s ním nemůže být ztotožněno. Na druhé straně však platí, že mnohost bytí (jakási rozmnoženost „jest“) je možná jedině na základě Jedna, protože „všechna jsoucnost jsou jsoucí na základě **jedna** ... Co by mohlo být, jestliže by nebylo jedno? Když se věcem odejme jedno, které se o nich vypovídá, nejsou již.“⁶⁾ Jedno je principem všeho jsoucího ve všech jeho ohledech a přitom se ode všeho liší tím, že není (ne-jest), tj. je jiné svým ne-bytím.

„Jest“ (bytí) je na Jednu závislé, neboť z něho vyšlo. Bytí je skrze „vydání se“, „vyjití“ Jedna.⁷⁾ Jedno, ač ne-jest (je nebytím), je v tomto směru bytím všech jsoucích věcí, protože je počátkem a příčinou všeho jsoucnosti. Toto bytí všech jsoucích však nemůže být bytím Jedna, protože Jedno je zcela mimo a nad bytím.⁸⁾ Je to transcendentující princip, v jehož „záři a jasu“ úplně bledne význam jsoucnosti a bytí jakožto něčeho zúplna na Jednu závislého. Plotínovské Jedno, resp. metafyzika Jedna je určitým dovršením původních parmenidovsko-platónských intencí.

- 1) Plotínos: Enneady V,5,10, cit.dle V.Hoppe: Plotínos a mystikové, in: Řečtí filosofové a mystici, Praha 1947, str. 143
- 2) Viz kapitolu II.B.
- 3) Plotínos: Enneady V,4,1, cit.čes.vyd., str. 13
- 4) Plotínos: Enneady V,3,13, cit.dle Beierwaltese, cit.dílo, str. 29
- 5) Plotínos: Enneady V,1,1, cit.dle Beierwaltese, str. 29
- 6) Plotínos: Enneady VI,9,1, cit.čes.vyd., str. 37
- 7) W.Beierwaltes: cit.dílo, str. 35
- 8) E.Gilson: cit.dílo, str. 35 a násl.

Vraťme se nicméně zpět k problematice vztahu Jedna a bytí z hlediska otázky po bytí všech jsoucen. Z dosud uvedených plotínovských myšlenek vyplývá, že v rámci takto postaveného konceptu není zřejmě jsoucnost první.¹⁾ Jaký je však poměr jsoucnosti k prvnímu? Plotinos tvrdí, že Jedno je „ploditelem“ jsoucnosti.²⁾ „Vyjítí“ jsoucnosti z Jedna, „vydání se“ Jedna v bytí je jakoby prvotním plozením: „Jedno završené tím, že nic nehledá, nic nemá a nic nepotřebuje, jakoby přeteklo a jeho přeplněnost vytvořila něco od něj odlišného ...“³⁾ Je to pěkné obrazné přirovnání, avšak vyžaduje alespoň stručné vysvětlení. Jsoucnost (to, co jest) vzchází z Jedna (jakoby prvotním plozením) a zároveň je udržováno (jakožto již ne-jedno, nýbrž jiné skrze svou mnohost) Jednem a Jednu „vděčí za to, že je to, co je. Pokud určitá věc sestávající z mnoha částí se ještě nestala jedním, nemůžeme ještě o ní říci: je. A pokud můžeme o každé věci říci, co je, je to díky jednotě a také její totožnosti.“⁴⁾ Jedno jakožto počátek a princip dává vzejít jsoucnosti a propůjčuje mu bytí skrze jednotu a totožnost. Dokonce je tomu tak, že jednota a totožnost jsoucnosti, skrze které je jsoucnost jsoucnem, tj. ono samo „jest“ jsoucnosti, představuje samostatnou hypostazi (bytost), která je „vyjítím Jedna“.

U novoplatónského filosofa je „vyjítí“ Jedna spojeno také s ideou návratu. To, co z Jedna vzešlo - bytí - se k Jednu obrací a je jím naplněno. „Hledíc na Jedno, stalo se (bytí - M.H.) duchem.“⁵⁾ Duch (NOUS) je dalším prvkem plotínovské ontologie. Ustavuje se skrze „obrácení“ (EPISTROFÉ) bytí. Duch je tak k Jednu se obracející bytí, je „sebereflexí bytí“.⁶⁾ Ač je vzešlým, vzniklým, přesto je (stejně jako bytí) něčím, co je jako Jedno. Plotinos to ve svém textu „O vzniku a řádu věcí“ (zařazeném do Ennead) popisuje takto: „Jeho (tj. toho, co vzniklo - M.H.) přivracení k Jednu vytvořilo jsoucnost, jeho pohled na ně vytvořil ducha. Protože se tedy k němu přivrátilo, aby hledělo, stalo se zároveň duchem i jsoucnem. Jsoucnost tedy jako ono (Jedno), tvoří podobné věci jako ono tím, že vylévá

1) Plotinos: Enneady VI,9,2, cit.čes.vyd., str. 45

2) Plotinos: Enneady V,2,1, cit.čes.vyd., str. 173. E.Gilson překládá toto místo takto: „Jedno musí nebyť jsoucnem, nýbrž otcem jsoucnosti, a jsoucnost je jeho prvorozeným dítětem.“ cit.dílo, str. 36.

3) Plotinos: Enneady V,2,1, cit.čes.vyd., str. 173

4) Plotinos: Enneady V,3,15, cit.dle E.Gilsona: cit.dílo, str. 35

5) Plotinos: Enneady V,2,1, cit.čes.vyd., str. 175

6) W.Beierwaltes: cit.dílo, str. 27

svou mnohonásobnou mohoucnost - co plodí, je jeho obrazem - stejně jako vylévá svou mohoucnost Jedno, které předcházelo duchu.“¹⁾

Bude užitečné přiblížit si poněkud úvahy o „totožnosti“ ducha a jsoucnosti. Toto ztotožnění je exponováno tak, že duch je pochopen jako bezčasové bytí. Duch totiž myslí sám sebe, je sebemyšlením a skrze toto sebemyšlení a na jeho základě jest (jest jsoucnem). Mysle sám sebe, myslí tak jsoucnost a naopak jestliže myslí jsoucnost, myslí v první řadě sebe sama. Je-li bytí „vyjítím“, „vydáním se“ Jedna a je-li bytím duch, pak musí myslet bytí jako sebe sama.

Ne náhodou tyto spletné úvahy připomínají starý parmenidovský motiv „... vždyť myslit a být je totéž“. Plotinos však orientuje své úvahy novým směrem. Je to dáno jeho východiskem - Jednem, ze kterého jakožto prvního principu vzešly obě strany oné pomyslné rovnice „být = myslet“. Navíc ducha (myšlení) chápe jako něco, co má povahu zákona a vůči bytí působnost zákonodárce. Duch uzákoňuje bytí a Plotinos musí konstatovat, že takto je duch „opravdu jsoucnost a nenahlíží je tak, jako by byla někde jinde, neboť jsoucnost mu ani nepředchází, ani nenásledují po něm. Duch je takřkajíc prvním zákonodárcem či spíše sám je zákonem bytí.“²⁾

S úlohou ducha (NOUS) v plotínovské filosofii jsou spojeny i mnohé další motivy: Souvisí s ní i problém bytí jakožto (vůči Jednu) jinosti a mnohosti. V tomto problému je důležitým a významným způsobem tematizována vzešlost bytí z Jedna. Bytí (jakožto vzešlé z Jedna) je prvním kladením mnohosti. Bytí jako bytí toho, co jest (jsouceni), je skrze mnohonásobnost toho, co jest, mnohonásobné. Jak ovšem rozumět vzejití mnohosti z Jedna? Již z našich předchozích exkursů do řeckých dějin zjevnosti bytí víme, že problém vztahu Jedno-mnohé je jedním z nebezpečných úskalí jakékoli snahy pochopit „býti“ jednotně, z jednoho principu. Je to jeden z těch problémů, při jejichž řešení může lidské poznání poměrně snadno ztratit orientaci dávající smysl.

Plotinos celému problému věnuje mnoho pozornosti. Vyrovnává se s ním především tak, že jinost, která je prvně kladena bytím, pochopí (ve shodě s výše uvedenou myšlenkou totožnosti ducha a bytí) jako jinost ducha či myšlení. Duch je v první řadě myšlením sebe sama a právě skrze

1) Plotinos: Enneady V,2,1, cit.čes.vyd., str. 175

2) Plotinos: Enneady V,9,5, čes.překlad Plotinos: Věčnost, čas a duch, Rezek Praha 1995, str. 31-33

15
16
toto myšlení sebe sama je sjednocováno bytí ducha. Avšak stejným způsobem je sjednocováno myšlením bytí samo. Z toho plyne závažný důsledek: Myšlení je umožněno mnohostí (bez mnohosti nelze myslet) a zároveň tuto mnohost překlenuje či překonává sjednocováním.¹⁾ Myšlení je jiností podmiňeno. Je kladeno jinakostí a zároveň tuto jinakost překonává skrze to, jak myslí sebe sama, jak má sebe sama a tak i všechna jsoucna.²⁾ Je nutné zdůraznit, že sjednocení mnohosti neznamená nějakou její eliminaci. Naopak! Mnohost je potvzována a uchovávána při svém překonávání. „Duch je zároveň všemi věcmi a zase nikoli “všemi věcmi zároveň“.“³⁾

Jedno a mnohé jsou si blízké, ale samozřejmě nejsou totožné. Sám Plotinos sice dospívá až k tomu (jak uvádí W.Beierwaltes⁴⁾), že duch by mohl právem o sobě říci „Já jsem bytí“ i „Já jsem myšlení“, neboť obě výpovědi v sobě implikují právě sjednocenou mnohost a tím demonstrierují blízkost mnohého. Když však uvážíme a zreflektujeme souvislosti, ukáže se, že takové výpovědi (já jsem bytí, já jsem myšlení) nemohou být v žádném případě vztaženy k Jednu. W.Beierwaltes⁵⁾ to ukazuje na následující, poněkud iritující dedukci. Jedno by mohlo „vyslovit“ pouze nejčirěji spekulativní větu „Jsem jsem“, neboť se bez narušení své absolutní jednoduchosti a ze své absolutní autonomie nemůže vyslovit v žádném jiném sebe-soudu (soudu o sobě). Jakýkoli jiný soud o sobě samém by totiž znamenal rozlišení ve smyslu predikativního rozlišení subjektu a predikátu⁶⁾ a takové rozlišení je přece nutně kladenou jiností, a proto mnohostí. V Jednu však žádná jinost a mnohost není a nemůže být. Proto o Jednu nelze nic vypovědět. Jakákoli výpověď by s železnou nutností směřovala k rozvratu jeho vylučné a výsostné charakteristiky - totiž charakteristiky **Jedno!** Tato spekulativní úvaha činí podstatně srozumitelnější i to, že existuje

1) W.Beierwaltes: cit.dílo, str. 29

2) „... duch jest jsoucný, která má všechna v sobě, nikoli jako v nějakém místě, nýbrž tak, že má sebe a se jsoucný je totožný.“ Plotinos: Enneady V,9,6. in: Věčnost, čas a duch, cit.vyd., str. 35

3) tamtéž, str. 37

4) W.Beierwaltes: cit.dílo, str. 30

5) tamtéž, str. 31

6) Samozřejmě, že toto rozlišení musí mít bytný, ontologický a nikoli pouze jazykový smysl a význam. Jinak by to neplatilo.

diference mezi Jednem a Jednem udržovanou jednotou bytí. Ona difference spočívá v jinosti jako zásadně nové ontologické kvalitě.¹⁾

18
19
Novost této kvality se projevila zejména v tom, jak originálním způsobem pojednal Plotinos motiv, který kdysi Parmenides ustavil jako základ vši ontologie - motiv ontologické difference. Na „místě“ bytí všeho jsoucna, na „místě“ skutečně bytného principu jsoucen není jakési jsoucnost chopené jako nejvyšší rod, či jako jsoucnou vůbec, není tam ani jsoucnost jsoucna ve smyslu bytí, nýbrž je zde Jedno. Bytí jako obecná jednota, jako sjednocující moment společenství jsoucen není poslední instancí, není tím nejvyšším a rozhodujícím principem. Ve své vzešlosti (a tedy závislosti) ani být nemůže, protože je jako vzešlé samo udržováno. Je neautonomním jednotlivým momentem. Tím, co ho udržuje, co mu dává „vzejít“, co se v něm „vydává“ je Jedno - samotné Jedno jako nejvyšší princip a východisko. „Plotinova dělicí čára tak odřezává Jedno, které je Jediným nezplozeným principem, od veškeré zplozenosti, zplozené mnohosti, to jest ode všeho ostatního.“²⁾

Na to se přirozeně váže i Plotinovo přemýšlení o cestách, kterými lze k Jednu adekvátně přistoupit. Jedno samo je „zpřístupitelné“ jedině tzv.negativně dialektickým opisem. Chceme-li vůbec nějak smysluplně mýsl et a hovořit o Jednom, pak „zanechme všeho. Bude-li toho dosaženo, ničeho mu nepřidáme, nýbrž spíše zkoušejme, zda by nebylo možno ještě něčeho zanechat. Jedině touto cestou lze se dotknouti prvního principu.“³⁾

20
Plotinos (a spolu s ním i mnozí další novoplatónikové) tak artikuluje základní prvky negativně dialektického myšlení, které se zaměřuje na to, co o prvním principu nelze vypovědět, jako na jedinou oblast, která je lidskému poznání ve vztahu k onomu principu dostupná a může být o ní smysluplně uvažováno. Později byl tento typ filosofických spekulací hojně užíván ve středověku.

Na závěr můžeme snad konstatovat, že v Plotinově podání se ontologizující myšlení vydalo na cestu svérázně monologie - jakési metafyziky Jedna, v níž jsou jsoucí věci proto, že jejich první princip není.⁴⁾

1) W.Beierwaltes: cit.dílo, str. 31

2) E.Gilson: Bůh a filosofie, cit.vyd., str. 35

3) V.Hoppe: cit.dílo, str. 149

4) E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd., str. 37-38